

Els testaments de Tirant i Carmesina, les noces de la gentil Emperadriu i el virtuós Hipòlit i la justa demanda

Anton M. Espadaler
Universitat de Barcelona

En l'elogi que Cervantes dedica al *Tirant lo Blanc* en el capítol sisè de la primera part del *Quijote* es destaca el fet que “los caballeros...mueren en sus camas, y hacen testamento antes de su muerte”, com acabarà fent el seu mateix protagonista a l'hora de “morir cuerdo” després de “vivir loco.” A la novel·la de Joanot Martorell testa, en efecte, un cavaller: Tirant (c. 469). I no triga gens a dictar el seu una dama: Carmesina (c. 477). Són dos documents fonamentals perquè tenen molt a veure amb la fi de la novel·la, almenys aparentment.

Tots dos documents responen al mateix esquema, per la qual cosa no és d'estranyar que es repeteixin els conceptes i fins i tot les expressions. Es fan, en primer lloc, unes consideracions generals sobre la brevetat de l'existència, i s'accepta la mort com a termini natural del pelegrinatge de la vida, car és en mans del seu Creador. S'esmenten tot seguit els testimonis de l'acte i es recorda el llinatge al qual hom pertany. S'especifiquen les circumstàncies que el motiven, que en tots dos casos és la malaltia. Hom declara estar en ple domini de les facultats mentals. A continuació es nomena els marmessors, als quals se significa quins han de ser els beneficiaris dels seus béns i drets, i quin ha de ser el destí del seu cos, per finalment assenyalar l'hereu universal d'aquests drets i béns, en joies, possessions i moneda, una part important de la qual es reserva per a oracions per a l'ànima del testador.

Crida discretament l'atenció que mentre el testament de Tirant és molt detallat pel que fa a les deixes en moneda, el de Carmesina en aquest punt no n'és gens. Una mica més remarcable és el fet que Tirant “done càrrech” als marmessors “que facen portar lo meu cors en Bretanya ... on jahen tots los del meu parentat de Roca Salada, com aquesta sia ma voluntat”, si més no pel simple fet que Carmesina subratlli aquest punt amb més intensitat i rigor: “els man, a càrrech de lur ànima, que facen posar lo meu cors ab lo de Tirant, ensemps en aquell loch hon Tirant ha manat que sia posat lo seu, puix en vida no havem pogut star ensemps, almenys que los cossos en la mort sien units fins a la fi del món.”

El trasllat dels cossos s'esdevé al c. 485, i potser hi haurà algun lector que es demanarà si qui ha estat proclamat succeïdor de la cadira imperial de Bizanci després del seu casament amb Carmesina i ho ha fet constar als quatre vents des d'aquell moment, i ho recull de forma implícita al seu testament, en bona lògica desitja tornar al punt de partença. I si no fóra millor, políticament millor, restar per sempre a Constantinoble, protegint des de la tomba els drets que proclama i que en morir són, segons la seva última voluntat, els del seu successor i parent Hipòlit.

En el benentès, és clar, que la successió sigui un dret que es pugui llegar, per més que Tirant la invoqui i faci constar al testament com a derivat dels seus drets -“los quals yo m'è sabut guanyar, e per la magestat del senyor emperador me és stada feta gràcia”- el desig que “mon criat e nebot Ypòlit de Roca Salada ... en loch meu sia posat e succehesca, axí com a la mia persona, a fer de aquells a totes ses voluntats.”

És oportú de recordar que la successió -equivalent a la primogenitura (c. 452), cosa que explica l'afiliació de què és objecte Tirant des del c. 396, el qual és tractat sovint per l'emperador de “fill meu”-, li havia estat atorgada per l'emperador el dia de les noces amb Carmesina, i s'havia concretat en una crida al poble de Constantinoble (c. 453) en la qual s'especificava que Tirant només acceptava la successió perquè no

contemplava l'abdicació de qui li concedia tan important càrrec, i el convertia des d'aquell moment en emperador expectant: “no volent acceptar en desert de la benignitat del senyor emperador, per honor de la antiga vellea y merèixer de la sua gran senyoria, és stat content acceptar sols la successió”, la qual només es faria operativa, com és natural, “après los benaventurats dies de la sua antiga senyoria.” La renúncia al tron nogensmenys havia estat projectada per una Carmesina que, en fer-ho explícit, de cop supera en ambició el mateix Tirant quan veu acostar-se les noces: “E ara que a la senyoria vostra no resta sinó rebre la possessió e domini de tot l'imperi com a patrimoni vostre ... vos promet de fer renunciar-vos la corona de l'imperi ... restant vós emperador, car la magestat del senyor mon pare m'o ha promès per ço com la sua edat no és suficient per a regir l'imperi.” Tirant s'hi oposa perquè creu que rebre la corona “en vida de la magestat del senyor emperador” fóra un “gran defalt” (c. 451). El poder, doncs, roman en mans de l'emperador.

És evident, en conseqüència, que res no fonamenta els drets que al·lega Tirant, car el de Roca Salada no pot llegar allò que no li pertany. Un cop mort el successor, la potestat per designar aquell qui n'ha d'ocupar el lloc reverteix a l'única persona que pot decidir sobre l'afer: l'emperador de Bizanci.

En el testament de Carmesina passa una cosa semblant. La princesa, que és qui realment ha obert l'accés al tron a Tirant, designa com a hereva universal i successora seva “en tot l'imperi com la mia persona” a la seva mare, l'emperadriu. Val a dir que des de ben d'hora la novel·la informa que Carmesina -tenint en compte que el successor natural, el seu germà, havia mort en combat, i que l'altra germana, Isabel, era reina d'Hongria- era introduïda pel seu pare en els afers de govern preparant-la per a la successió. El lector ho aprèn al c. 121 quan l'emperador Enric –o Frederic- li pregunta “¿per què vós no veniu sovint al consell perquè sapiau la pràctica que'n semblants afers és mester, com per dret e per discurs de natura sou més vividora que no yo, que après mort mia sapiau regir e governar vostra terra?”

Ara, com en el cas de Tirant, aquesta disposició resta sense efecte, perquè qui deté tots els drets continua sent l'emperador, a qui, en testar, oblida sorprenentment del tot. I l'emperador, a més a més, en el moment que Carmesina dicta les últimes voluntats era tan viu que actuava de testimoni, i res no feia preveure que havia de morir de sobte. Però l'emperador, que a diferència dels seus successors no veu venir la mort, i no té temps ni de dir “hoc”, mor intestat. I, contra tot pronòstic, traspassa abans que la seva filla, a la qual li falta temps per proclamar que “per mort de l'emperador, pare meu, yo só succeïdora en l'Imperi Grech”, demostrant rodonament que allò que disposava el testament de Tirant, que feia hereu universal a Hipòlit, i només preveia per a la seva esposa el paper d'executora del testament, no podia ser interpretat en termes polítics. I ens confirma que un cop mort Tirant el poder de decisió sobre la persona succeïdora havia retornat a l'emperador.

D'altra banda, l'afirmació de Carmesina, que de fet és tota una autoproclamació, significa que el poder a Bizanci no surt de la família imperial. I que desapareguda ella, l'única persona en qui pot recaure la corona és la seva mare, l'emperadriu. Però com que, faltant la filla, l'emperadriu era la natural succeïdora del seu marit sense que calgués cap altra validació, hom sospita que qui escriu la novel·la sabia que l'emperador havia de morir i fa que Carmesina dicti el seu testament com si ja no hi fos, establint una disposició que és una redundància sense gaire sentit. Tant és així que l'emperadriu és reconeguda com a primer poder de l'imperi, amb total ignorància del testament de Carmesina, per Hipòlit mateix, que no sense preocupació –almenys en aparença-, admet que “tot l'imperi resta en poder e senyoria de l'emperadriu” (c. 480). I més endavant, i en una escena clau, el rei de Fes, l'antic senyor d'Agramunt, ho reconeix netament amb

aquestes inequívokes paraules: “a la divina Providència és stat placent que vostra magestat resta senyora e regidora de tot l’Imperi Grech” (c. 483). No cal dir que l’emperadriu no tenia ni el més petit dubte sobre quin era la seva exacta situació. No és debades que les primeres paraules que recull la novel·la adreçades a Hipòlit, un cop revinguda del seu esmortiment, causat pel dolor de les morts de Tirant, Carmesina i el seu marit, són transparents: ordena al seu amic que s’ocupi de les “obsèques” dels tres finats “perquè après se puxa complir lo desig vostre e meu” (c. 479). Desig que implica el llit i el tron.

Curiosament, tot això s’esdevé després que el narrador hagués escrit, sempre en el mateix c. 477, una frase que constitueix una prolepsis desconcertant i desafortunada: “Pensau la miserable senyora quina devia star, veure morts marit, filla e gendre!...E tanta tribulació venir en hun dia!” No ha de caldre recordar que Carmesina encara té temps d’esplaiar-se pronunciant una lamentació no pas curta, seguida d’un llarg discurs amb sentides paraules de ben morir que omplen el capítol següent. Ni tampoc cal posar en relleu el contrast entre l’imprevist decés de l’emperador i l’anunciat traspàs de la princesa, que no advoca precisament en favor de les bones qualitats organitzatives de qui escriu.

No més afortunada és la frase que inaugura el c. 479, després de les tres morts: “Fon complit lo derrer terme de la final destrucció de tot lo linatge de la casa imperial de Grècia.” Que rep el corresponent reble tot seguit: “fon apagada tota la lum imperial.” Si qui escriu volia donar entenent que s’havia produït una debacle de grans proporcions no anava desencaminat, si no fos per un petit detall: el llinatge grec encara podia exhibir tota la llum que li podia donar no algú qualsevol, sinó la mateixa emperadriu de Bizanci, un important i decisiu personatge que curiosament –o significativament- passa o transcorre per la novel·la sense nom.

Enmig d’aquestes distraccions -diguem-ho així-, i després de quedar clar que ni la voluntat de Tirant en testar ni la de Carmesina tenen rellevància política, la novel·la fa un tomb i reprèn la qüestió de la successió al tron. I ho fa amb una cruesa que l’estil ampul·lós que caracteritza aquesta part de l’obra fa encara més impactant.

Hipòlit convoca els col·laboradors més destacats de Tirant (c. 480), i els exposa sense embuts la situació en què es troben després de les tres morts. El seu parlament confirma que l’accés al tron es fa per via femenina. Si Tirant ho havia fet a través del matrimoni amb Carmesina, ara és l’emperadriu, la qual, com ha dit tot just abans, té tot el poder, qui donarà pas, previ matrimoni, a un pretendent: “algun gran senyor se casarà ab ella de bona voluntat, e u tindrà a gràcia, per ésser emperador.” La conclusió va sola: “só de parer que seria bo que féssem hu de nosaltres emperador.”

Les paraules d’Hipòlit comporten un interessant desplaçament, perquè instauren una doble ficció, en el sentit que uns forasters sense cap vincle amb la casa imperial poden imposar a l’emperadriu el seu destí, i en el sentit que qui decideix sobre els matrimonis de les dones, encara que detinguin tot el poder, són els homes. De la mateixa manera que l’emperador havia decidit sobre el casament de Carmesina amb mots inequívocs i imperatius: “us prech e us man, ma cara filla, que·l vullau pendre per marit e senyor.” I ella, acceptant aquest principi patern i masculí, respon que suplicarà, obedient i submissa, a Tirant “que·m vulla acceptar com a serventa e cativa sua” (c. 452). Tanmateix, com que la situació jeràrquica és inesquivable, qui es mostrarà disposat a “servir” i demanarà ser acceptat “per catiu de vostra magestat” serà Hipòlit (c. 481), equilibrat lleument en benefici de l’eix masculí-femení quan de seguida l’emperadriu respon: “tindrè a molta gràcia que tu·m vullés pendre per muller.”

Per evitar que l’emperadriu exerceixi el poder que li pertoca i triï lliurement marit Hipòlit demana consell als seus amics i parents, i, molt astutament, no presenta

obertament la seva candidatura, com hem vist, tot i avançar, que vol dir comprometre, la col·laboració de tothom (“tots li ajudàssem”) . L’única cosa que demana al designat és que “aquest heretaria molt bé a tots los altres”, com si les deixes de Tirant fossin insuficients, i convertint l’al·legació als molts mereixements en indissimulada cobdícia (c. 480).

En realitat, es tracta d’una calculada maniobra, per tal com Hipòlit tenia plena i fundada confiança que l’escollit seria ell, car, en ple dol, de seguida “levà son compte que ell seria emperador, e molt més après la mort de l’emperador e sa filla, car tenia confiança de la molt amor que l’emperadriu li portava, que, tota vergonya a part posada, lo pendria per marit e per fill” (c. 479).

Ara bé, en la perspectiva en què em moc el rellevant és que no es pot presentar el nomenament gairebé assembleari d’un futur emperador com un cop de força fet sense gaires miraments a la senyora emperadriu, per la qual cosa és necessari donar-li cobertura pràctica –la guerra, el pes de la corona, l’edat- i legal. Per aquest motiu, els reunits al voltant d’ Hipòlit, un cop acceptada la seva proposta, parteixen de l’opinió del rei de Fes, que, pres d’una prouja legalista, afirma que “havem a seguir l’orde del testament de Tirant, après lo de la princesa, e sobre aquests testaments veurem qual dels dos hi serà més suficient.” No està de més recordar que el testament de la princesa no té en compte ningú del parentat de Tirant, ni llega res a l’hereu previst per Tirant.

Tothom sap que el testament de Tirant institueix Hipòlit com a hereu, de manera que el seu nom s’imposa sense que calguin matisos de cap mena, com es desprèn de la intervenció del duc de Macedònia –“la nostra elecció és molt clara, que no sofrir disputa”-, i si alguna reserva hi podia haver la desfà el marquès de Liçana recordant que la parentela no pot presentar més pretendents “perquè tots tenim mullers.”

Si el testament de Carmesina els ignora, i el de Tirant és en aquest punt nul de ple dret, és d’una evidència palmària que el desllorigador de tot plegat és en mans de l’emperadriu, que té tot el poder amb independència de la voluntat dels testadors, àdhuc de la pròpia filla que la converteix formalment en hereva, i dels interessos dels parents beneficiats per Tirant. No només això. L’emperadriu, tal com la història estava plantejada, ja hauria satisfet tots els desitjos i ambicions d’Hipòlit, no debades era el seu amic secret, i a més a més confessa a l’interessat que “per la molta virtut e gentilea que sempre he coneguda en tu, me aconort, per posseir a tu, de totes les altres coses” (c. 481). I en lògica conseqüència “passaren aquella delitosa nit molt poch recordants de aquells que jahien en los cadafals sperant que·ls fos feta la honrada sepultura.”

Aleshores, per què la novel·la, que recull, potser involuntàriament, els dos punts de vista –la nul·litat dels testaments i l’acceptació que el poder resideix en la persona de l’emperadriu-, opta per resoldre la situació a partir de la voluntat del grup bretó?

Al meu entendre, aquesta solució, que la pròpia novel·la, insisteixo, desmenteix per ser contrària a la bona lògica i a la condició de les coses, es deriva de la naturalesa dels amors entre Hipòlit i l’emperadriu, i es pot resumir, en aquestes pàgines finals, en l’oposició entre la frase del narrador segons la qual la bizantina actuaria amb Hipòlit “tota vergonya a part posada”, i l’expressió del duc de Macedònia, el fidel Diafebus, que en el parlament en favor d’Hipòlit com a pretendent, es refereix a la relació amb l’emperadriu amb el que en el fons és un eufemisme: “l’amistat antiga que Hipòlit té amb l’emperadriu.” I afegeix, encara, una cosa que provoca una certa sorpresa: “que tots sabem que té.” Fins a aquest exacte moment l’amistat era tan secreta que només la coneixia el narrador i el lector, la més que sospitava la serventa Eliseu, però la ignoraven tots els del seu parentat.

Es tracta, per tant, de convertir un vincle adúlter i ple de morbositat –la substitució del fill mort, el particular mite de Fedra, la desigualtat de la relació, la diferència d’edat,

“les velles que volen llurs fills per marits, per smenar les faltes de lur jovent” (c. 479)- en un vincle emparat per la legitimitat més incontrovertible. Però cal fer notar que la condemna als amors adúlter coexisteix amb la seva natural acceptació, que és el que ha narrat la novel·la i es troba confirmat en el c. 481 quan s’esmenta la “delitosa nit” que en oblit de tothom passaren Hipòlit i emperadriu, confirmant així el narrador que tots els plecs de llur història els pertanyien a ells i a ningú més.

La legitimitat absoluta, però, no prové del matrimoni, ni tan sols del solemne matrimoni eclesiàstic, ja que la parella no fa “bodes sordes” com d’altres, i podrien perfectament haver pres el determini de casar-se els mateixos amants sense cap intervenció forana, sinó de l’interès del narrador per aconseguir arreglar uns amors que de cop censura per irregulars, i que només s’ajusten a norma en el precís instant en què l’emperadriu dóna el seu consentiment a l’ambaixada que presideix el rei Escariano, i en la qual se li sol·licita que accepti com a marit el “cavaller que vos darem” (c. 482). O sigui que es dugui a terme la resolució del grup, el qual havia deliberat que “après fetes les obsèques als defunts, que·l levassen emperador e farien matrimoni d’ell ab l’emperadriu” (c. 480). Després d’un lleu coqueteig davant les “virtuoses paraules del rey Scariano”, l’emperadriu acaba responant afirmativament a la “justa demanda.” Els adjectius no són innocus.

Amb una aportació final que conforma tota una apoteosi: la cerimònia es veu magnificada per les vint-i-cinc parelles –“barons e cavallers” i llurs “nóvies”- que els acompanyen a rebre la benedicció. L’escena ve a subratllar l’esforç per extreure la parella imperial de la seva condició pecaminosa i per col·locar-la, per contra, en una situació d’innocència, car no hi ha dubte que aquestes “nóvies” projecten la seva aureola virginal sobre la primera parella de l’imperi. El detall és en realitat una represa en to menor de la presència de cent trenta donzelles que acompanyaven la infanta de França en el seu casament amb el rei d’Anglaterra. Amb una petita diferència en la llengua, però: als cc. 42- 44 les “nóvies” són encara “esposades.”

Tot això s’esdevé en un espai de la novel·la on la prosa retoricada, declamatòria i pretensiosa ho domina tot, fins i tot un terreny on un estadi molt proper a la naturalitat havia constituït un dels encerts de l’obra, com és el de les converses. És difícil sostenir que el rei de Fes ofereixi un model de parla protocolària i diplomàtica quan amb esforçada veu s’adreça a l’emperadriu tot dient-li: “perdone’m la magestat vostra e les senyories de aquests senyors...” No es tracta d’una prosa artitzada, sinó d’un estil que pretén de merèixer aquest qualificatiu, cosa molt diferent, i que duu a errors de coherència estrepitosos, provocats, per exemple, per l’aplicació de mots considerats com a molt preuats a matèries inadequades, i així referir-se al banquet de noces com al “triüphant dinar” (c. 483). O com, per exemple, el recurs a un sintagma que hom consideraria més apte per a temes de major envergadura, com ensenya la seva primera aparició en Bernat Metge: la gran quantitat d’instruments de la festa de les noces “per scriptura exprimir no·s poria” (c. 483). Aquests capítols culminen una zona, començada força abans, on la imitació desafortunada de Corella torna l’estil desequilibrat i carrincló. I considerant-ho tot plegat, hom es demana si aquest final, moralment corrector i políticament i familiarment contradictori, és fruit únic de la ploma de Martorell, o ens obliga a suposar que aquell a qui els impressors atribueixen en el colofó “la fi del llibre” hi té alguna responsabilitat... i no pas petita.